

mgr Violetta Elżbieta Borecka

Wydział Filologiczny

Uniwersytet w Białymstoku

Autoreferat rozprawy doktorskiej pt.

**Interferencja interlingwalna w nauce języka angielskiego –
analiza błędów leksykalnych i gramatycznych
w wypowiedziach pisemnych polskich uczniów klas maturalnych**

Promotor: prof. UwB dr hab. Elżbieta Awramiuk, dr Agata Rozumko (promotor pomocniczy)

Recenzenci: prof. zw. dr hab. Hanna Komorowska,

prof. UP dr hab. Małgorzata Pamuła-Behrens

Skomplikowana natura błędu obcojęzycznego stanowi jeden z centralnych problemów językoznawstwa oraz glottodydaktyki. Idea kognitywnego podejścia do nauki zakłada, iż powstawanie błędów jest zjawiskiem zupełnie naturalnym, nierozzerwalnie związanym z procesem przyswajania języka obcego (Brown 2007). Z pedagogicznego punktu widzenia błąd, jako specyficzna reakcja zwrotna ucznia, ukazuje wartość stosowanych przez nauczyciela procedur dydaktycznych. W ujęciu psycholingwistycznym błąd jest produktem procesu zachodzącego w umyśle ucznia, a wnikliwa obserwacja wszelkich trudności językowych umożliwia dotarcie do ich przyczyn. Popęlanie błędów może więc paradoksalnie doprowadzić do sukcesu w uczeniu się poprzez świadome zaangażowanie intelektu uczniów w proces samokontroli i autokorekty (Lightbown i Spada 2011).

Brak wystarczającej kompetencji lingwistycznej leżącej u podstaw powstania błędu wyzwala mechanizm zwany interferencją interlingwalną, polegający na nieświadomym łączeniu cech języka ojczystego i obcego (Mayberry 2007). W wyniku tej operacji struktury pojęciowo-językowe języka pierwszego zostają włączone do operacji językowych w języku drugim, aktywując się podczas wykonywania czynności receptywnych lub aktywnych (Nowak 2015). Błędy natury interferencyjnej pojawiają się w interjęzyku wyjątkowo systematycznie, a wprowadzanie różnorodnych, nowatorskich technik nauczania oraz instrukcji skoncentrowanych na trudnych kwestiach przynosi krótkotrwały i niewspółmierny do włożonej pracy efekt terapeutyczny (Borecka 2016).

Cel rozprawy i motywy wyboru problematyki badawczej

Nadrzędnym celem podjętego badania jest zdiagnozowanie roli języka polskiego w powstawaniu błędów językowych u polskich uczniów uczących się języka angielskiego w klasach maturalnych, ze szczególnym uwzględnieniem błędów w płaszczyźnie leksykalnej i gramatycznej. Realizacji celu głównego służy wyznaczenie celów szczegółowych. Pierwszy z nich to usystematyzowanie typów błędów interferencji leksykalnej i gramatycznej występujących w pracach uczniów oraz dokonanie ich analizy ilościowej. Kolejny cel zakłada zbadanie zależności pomiędzy rodzajem pisemnego zadania językowego a typem i liczbą występujących w nim błędów interferencyjnych. Trzecim celem jest ocena zależności pomiędzy typem i liczbą interferencyjnych błędów interlingwalnych występujących w pracach uczniów liceum a typem i liczbą błędów występujących w pracach uczniów technikum.

Przegląd literatury przedmiotu pokazuje, że transfer językowy i jego negatywne skutki są od dawna z ożywieniem dyskutowane przez językoznawców na całym świecie. Wielowymiarowość zjawiska wpływów międzyjęzykowych daje impuls do odkrywania nowych zagadnień szczegółowych (np. związków pomiędzy interferencją w obrębie leksyki i składni czy innymi obszarami), które wymagają zgłębienia lub spojrzenia na nie z innej perspektywy. Ciągły rozwój refleksji glottodydaktycznej w różnych kierunkach sprawia, że wyniki badań sprzed kilku dekad przestają być adekwatne do aktualnych problemów czy wizji współczesnej edukacji. Nauczyciel języka angielskiego kształcący kompetencje językowe młodzieży przygotowującej się do egzaminu maturalnego z języka nowożytnego na próżno będzie szukał w publikacjach naukowych komentarzy dotyczących jego spostrzeżeń czy wątpliwości. Istnieje niewiele badań dotyczących wpływu języka ojczystego na rodzaj realizowanych zadań w języku angielskim czy związków pomiędzy transferem negatywnym i kompetencją językową uczniów w różnych typach szkół. Niniejsza praca wykorzystuje tę lukę badawczą i skupia się na fenomenie interferencji interlingwalnej w tym obszarze.

Metody badawcze

W celu zbadania wpływu języka polskiego na powstawanie błędów w płaszczyźnie leksykalnej i gramatycznej języka angielskiego podjęłam projekt badawczy polegający na analizie wypowiedzi pisemnych polskich uczniów klas maturalnych.

Aby pozyskać materiał badawczy, zastosowałam metodę sondażu diagnostycznego (technikę ankiety), w tym – metodę tworzenia tekstu własnego. Narzędziem był autorski kwestionariusz ankiety, zawierający cztery niezależne od siebie zadania językowe o otwartym

charakterze: opis ilustracji, wypowiedź na zadany temat, list prywatny oraz tłumaczenie zdań z języka polskiego na język angielski. Zadania językowe zostały opracowane tak, aby sprawdzić, w jaki sposób różnorodność form wpływa na produkcję w języku angielskim, i ułożone w kolejności zakładającej, że zadanie I (opis ilustracji) będzie zadaniem o najmniejszym nasileniu interferencyjności, a IV (tłumaczenie zdań z języka polskiego na angielski) – o największym. Selekcja grupy badawczej została zdeterminowana poprzez precyzyjne określenie celu badania, poziomu językowego materiału oraz formę narzędzi. Do badań wybrano 116 polskich uczniów klas maturalnych dwóch szkół publicznych realizujących podstawę programową na poziomie IV.1 w typowym wymiarze – 3 godzin lekcyjnych języka angielskiego w tygodniu: III Liceum Ogólnokształcącego im. Kamila Baczyńskiego oraz Technikum Handlowo-Ekonomicznego w Białymstoku.

Materiał empiryczny, zebrany w okresie od września do października 2015 r., poddałam analizie jakościowej i ilościowej. W korpusie badawczym (składającym się z 47723 słów) zaobserwowałam około 42-procentowy udział błędów interferencji interlingwalnej w stosunku do wszystkich językowych błędów leksykalnych i gramatycznych. Szczegółowa analiza materiału językowego umożliwiła uzyskanie odpowiedzi na postawione pytania badawcze oraz sformułowanie wniosków związanych z wpływem języka polskiego na proces błędotwórczy w procesie nauki języka angielskiego.

Struktura rozprawy

Praca składa się z dwóch rozdziałów teoretycznych, rozdziału wprowadzającego do badań własnych oraz trzech rozdziałów analitycznych.

Rozdział I omawia pojęcie błędu językowego z uwzględnieniem problematyki norm i kryteriów językowych. Przedstawione definicje odnoszą się do błędu jako dewiacji o charakterze lingwistycznym oraz glottodydaktycznym. Kontrastywny charakter pracy wymaga uwzględnienia zarówno światowej (szczególnie anglojęzycznej), jak i polskiej literatury lingwistycznej (pkt 1.1.). Przedmiotem kolejnego podrozdziału (pkt 1.2.) jest zilustrowanie najbardziej rozpowszechnionych teorii akwizycji¹ języka obcego w językoznawstwie stosowanym, założeń metodycznych, hipotez oraz podejść do uczenia się/nauczania języków. Mnogość zarysowanych stanowisk pozwala zrozumieć, dlaczego błąd pozostaje jednym z najbardziej kontrowersyjnych zagadnień zarówno w językoznawstwie, jak

¹ Wyrażenia *akwizycja*, *nabywanie*, *opanowywanie*, *przyswajanie* i *uczenie się (języka)* są w pracy używane zamiennie.

i metodyce nauczania języków obcych. Punkt 1.3. porusza problematykę dotyczącą niełatwego zadania taksonomizacji błędów językowych, zwraca uwagę na trudności związane ze standaryzacją podziałów, analizuje źródła błędów i mechanizmy ich powstawania. Podrozdział 1.4. związany jest z informacją zwrotną we współczesnej glottodydaktyce.

Rozdział II dotyczy problematyki wpływu języka ojczystego na przyswajanie języków obcych. Po zdefiniowaniu podstawowych dla niniejszej pracy pojęć takich jak język ojczysty, język obcy czy akwizycja (pkt. 2.1.) podjęto niełatwą próbę zdefiniowania transferu językowego (pkt. 2.2.) oraz przedstawienia poglądów dotyczących jego przyczyn i uwarunkowań. Ważne było także wskazanie i opisanie czynników wyzwalających oraz hamujących transfer (2.3.). W rozważaniach teoretycznych uwzględniona została literatura, która przez lata kształtowała klasyczne spojrzenie na transfer językowy (np. Corder 1981; Kellerman 1983; Selinker 1972), ale uwaga została także skierowana na nowsze prace dotyczące tej problematyki (np. Arabski 2007; Ellis 2012; Łockiewicz 2017; Odlin 2008; Pichette i Leśniewska 2018; Prior i inni 2017; Ringbom 2007; White 2001). O ile rozdział I przybliży czytelnika do ogólnej koncepcji błędów językowych oraz wskazuje na sposoby ich klasyfikacji, to rozdział II ukazuje fenomen wpływów międzyjęzykowych i koncentruje się na błędach interferencji interlingwalnej (2.4.). Ważnym punktem komparatywnym w odniesieniu do badań własnych zaprezentowanych w części empirycznej rozprawy jest skrótowy przegląd badań dotyczących procentowego udziału tego typu błędów w produkcji osób uczących się języka angielskiego. Rozdział II zamykają rozważania na temat związku błędów interferencyjnych z fosylizacją, która w istotny sposób wpływa na hamowanie akwizycji języka obcego. Pozwala to zrozumieć, dlaczego interferencja oraz błędy wynikające z oddziaływań między językiem ojczystym a językiem obcym pozostają jednym z najbardziej fundamentalnych zagadnień zarówno w językoznawstwie, jak i glottodydaktyce.

Rozdział III prezentuje zakładane cele badania z uwzględnieniem sześciu pytań badawczych i odnoszących się do nich hipotez, opisuje narzędzia badawcze i materiał językowy, przedstawia osoby badane i ich środowisko szkolne, przybliża procedurę badawczą. Znajduje się tu także wstępna, uogólniona analiza zebranego materiału, który w kolejnych działach posłuży jako przedmiot szerszej dyskusji.

Celem rozdziału IV jest dokonanie autorskiej klasyfikacji błędów interferencyjnych w płaszczyźnie leksykalnej i gramatycznej. Aby to osiągnąć, należało uprzednio wyekscerpować z obszernego materiału badawczego wszystkie błędy językowe, opisać je, wyjaśnić ich źródła oraz podzielić na grupy według wspólnych cech. Precyzyjna analiza jakościowa oraz ilościowa doprowadziła do odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

- Jakie typy interferencyjnych błędów interlingwalnych występują w pracach pisemnych w języku angielskim uczniów klas maturalnych w płaszczyźnie leksykalnej, a jakie w płaszczyźnie gramatycznej?
- Jakie typy interferencyjnych błędów interlingwalnych dominują w pracach pisemnych uczniów klas maturalnych w języku angielskim?

Rozdział V zawiera jakościową oraz ilościową analizę każdego z czterech zadań zamieszczonych w kwestionariuszu ankiety zrealizowanych w języku angielskim przez uczniów klas maturalnych. Szukano w nim odpowiedzi na następujące pytania:

- Czy rodzaj pisemnego zadania językowego realizowanego w języku angielskim przez uczniów klas maturalnych ma wpływ na typ popełnianych interferencyjnych błędów interlingwalnych w płaszczyźnie leksykalnej i gramatycznej?
- Czy rodzaj pisemnego zadania językowego realizowanego w języku angielskim przez uczniów klas maturalnych ma wpływ na liczbę popełnianych interferencyjnych błędów interlingwalnych w płaszczyźnie leksykalnej i gramatycznej?

Rozdział VI skupia się na badaniu zależności pomiędzy typem i ilością interferencyjnych błędów interlingwalnych występujących w wypowiedziach pisemnych w języku angielskim uczniów różnych typów szkół. Punktem wyjścia jest założenie o istnieniu pewnych różnic między poziomem kompetencji językowej uczniów szkoły ogólnokształcącej oraz uczniów szkoły zawodowej. Prowadzone w rozdziale VI rozważania doprowadziły do uzyskania odpowiedzi na dwa pytania:

- Czy w pracach pisemnych w języku angielskim uczniów liceum występują odmienne typy interferencyjnych błędów interlingwalnych w płaszczyźnie leksykalnej i gramatycznej niż w pracach uczniów technikum?
- Czy w pracach pisemnych w języku angielskim uczniów liceum występują odmienne liczby interferencyjnych błędów interlingwalnych w płaszczyźnie leksykalnej i gramatycznej niż w pracach uczniów technikum?

Rezultaty badań własnych

Wyniki badań wskazują na silne oddziaływanie języka polskiego na język angielski i wynikające z tego związku konsekwencje.

Pierwszy cel pracy zakładał zbadanie występowania błędów interferencyjnych w płaszczyźnie leksykalnej i gramatycznej pod kątem analizy jakościowej i ilościowej. Hipotezy 1. i 2., zakładające występowanie błędów o wspólnych cechach oraz możliwość ich

precyzyjnego uporządkowania, zostały uznane za prawdziwe. W korpusie badawczym zauważono 1052 błędów w płaszczyźnie leksykalnej oraz 3569 błędów w płaszczyźnie gramatycznej. Błędy leksykalne, które stanowiły 23% wszystkich analizowanych błędów, podzielono na pięć typów o unikalnych, wspólnych cechach: błędy rozróżnienia znaczenia, błędy frazeologiczne, błędy zapożyczenia, błędy słowotwórcze oraz błędy asocjacji. Nie ulega wątpliwości, że czynnikiem głównym wyzwalającym transfer leksykalny jest dystans typologiczny istniejący między językami, ale także indywidualne postrzeganie tego dystansu, czyli psychotypologia. Obiektywne różnice genetyczne między językiem polskim oraz językiem angielskim wpływają na subiektywne odczucia uczniów. Niewielka ilość punktów odniesienia między językami wpłynęła na stosunkowo niewielką liczbę błędów leksykalnych. Najmniej liczne w całym korpusie badawczym były błędy słowotwórcze oraz błędy asocjacji. Poważniejszym problemem okazała się duża grupa błędów rozróżnienia znaczenia wynikająca z braku znajomości różnych kontekstów słów w języku angielskim. W przypadku występowania wyrazów, które mają więcej ekwiwalentów niż jeden (np. *pożyczyć*), należy wprowadzać je we wczesnym etapie nauki, aby uczeń mógł utrwalić w pamięci bliskoznaczne wyrazy wraz z różniącymi je elementami, np.: *I borrowed a great book from the library vs Lend me some money, please.*

Wpływy międzyjęzykowe zauważono także w strukturach gramatycznych, które sklasyfikowano jako błędy pominięcia, błędy rozróżnienia kategorii gramatycznych, błędy szyku, repliki wyrażen przyimkowych, błędy morfosyntaktyczne oraz błędy dodania. Błędy te stanowiły 77% wszystkich błędów interferencyjnych. Przyczynę tak znaczącej dominacji trudności gramatycznych można tłumaczyć, odwołując się zarówno do hipotezy okresu krytycznego, jak i hipotezy braku dostępu do gramatyki uniwersalnej. Wszyscy uczniowie w chwili badania byli w wieku, w którym spadek możliwości rozwijania pewnych kompetencji językowych osiąga najwyższą dynamikę, a intuicja językowa (charakterystyczna dla małych dzieci) zmniejsza się do minimum. W mózgu zachodzą procesy neurobiologiczne rzutujące na jego plastyczność, które powoli wyhamowują zdolności nabywania gramatyki. Jest to ważna implikacja pedagogiczna, która sugerowałaby zwiększenie nacisku na nauczanie struktur gramatycznych (szczególnie tych podstawowych, używanych potocznie) na wcześniejszych etapach nauki języka angielskiego. W nauce języka na poziomie szkoły średniej potrzebne jest wsparcie metodyczno-dydaktyczne ze strony nauczycieli i świadome podejście do nabywanego języka ze strony ucznia.

Kolejny cel szczegółowy pracy zakładał skupienie na poszczególnych typach zadań i ich związku z fenomenem interferencji. Odnośnie do tego zagadnienia należy podkreślić, iż

wpływy międzyjęzykowe są widoczne w realizacji wszystkich zadań pisemnych w języku angielskim i pojawiają się nawet w prostych strukturalnie i semantycznie wypowiedziach, wymagających użycia języka angielskiego na poziomie podstawowym. Forma, treść, sposób przekazania polecenia, a szczególnie język, w którym wyrażano treści zadania, nie miały związku z typem popełnianych błędów interferencji interlingwalnej. O ile w każdym z zadań wystąpiły te same typy błędów, to ich wielkości liczbowe były znacząco różne i wskazywały na skalę oddziaływań międzyjęzykowych. Obserwując płaszczyznę leksykalną w zadaniach, należy stwierdzić, iż stopień trudności (zgodnie z założeniami) wzrastał od zadania pierwszego w kierunku zadania czwartego. Dwa pierwsze zadania, dające uczniom większą swobodę wypowiedzi, wywołały mniejszą aktywację transferu negatywnego niż zadanie III i IV, w których polecenia sformułowano w języku polskim (co mogło mieć związek z występowaniem błędów transferowych). W szczególności zadanie IV, polegające na tłumaczeniu treści z języka polskiego na angielski, doprowadziło do powstania największej ilości błędów interferencji w stosunku do innych typów zadań językowych. Wyniki badań w obszarze gramatycznym były mniej schematyczne. O ile zadanie I spowodowało najmniejszą ilość pomyłek leksykalnych, to brak umiejętności stosowania przedimka (przy dużym udziale rzeczowników wymagających zastosowania rodzajników) spowodował, że proste polecenie opisu ilustracji znalazło się na drugiej pozycji (po zadaniu tłumaczeniowym) pod względem ilości błędów. Hipotezy 3. i 4. zakładające, że realizacja różnych rodzajów zadań językowych w języku angielskim nie ma wpływu na typ popełnianych błędów interferencyjnych, ale ma – na ich liczbę, zostały potwierdzone.

Obserwacja realizacji poszczególnych zadań doprowadziła do pewnych spostrzeżeń i refleksji przydatnych dla glottodydaktyków. Zadanie tłumaczeniowe, mimo znacznej trudności, zostało wykonane najbardziej sumiennie. Świadome uproszczenia treści następowały wskutek obiektywnej luki w kompetencji (polecenie zezwalało na użycie „zastępczych” wyrażen), natomiast nie pojawiały się jako objaw lenistwa językowego (co było widoczne w innych poleceniach). Warto również zauważyć, że wiele treści było realizowanych również w zadaniach I, II i III w oparciu o mentalny proces tłumaczenia z języka polskiego na angielski. Nawet gdy uczniom nie zezwala się na użycie języka ojczystego (np. w klasie monolingwalnej), podświadomie tworzą oni związki skojarzeniowe między językami, skutkujące błędami o charakterze interferencyjnym. Przedstawione implikacje dydaktyczne dotyczące wartościowania zadań językowych, czyli oceny dopasowania zadania językowego do jego celu, wydają się ważne na etapie przygotowywania uczniów do egzaminu maturalnego.

Trzeci obszar badań dotyczył komparatywnego ujęcia występowania interferencji w dwóch podgrupach badawczych. W pracach pisemnych w języku angielskim uczniów liceum występują takie same typy interferencyjnych błędów interlingwalnych w płaszczyźnie leksykalnej i gramatycznej jak w pracach uczniów technikum. Potwierdzono w ten sposób hipotezę 5., zakładającą, iż język ojczysty wywiera wpływ na popełnianie błędów w języku angielskim w każdej podgrupie badawczej bez względu na reprezentowany przez nią poziom kompetencji w języku docelowym. Wystąpienie tych samych typów błędów nie przełożyło się jednak na wystąpienie takiej samej liczby błędów.

W materiale badawczym licealistów składającym się z 23164 słów wystąpiło 4237 (18%) błędów językowych (leksykalnych i gramatycznych razem), a w tym 1961 (8%) błędów interferencyjnych. W grupie uczniów technikum korpus wszystkich słów wyniósł 24559, wszystkich błędów językowych było 6859 (28%), a interferencyjnych – 2660 (11%). Potwierdziło to prawdziwość hipotezy 6. zakładającej, że licealiści popełnią mniejszą liczbę błędów interferencyjnych. Można jednoznacznie uznać, że wraz z rozwojem kompetencji językowych ucznia zmniejsza się ilość występujących błędów językowych zarówno interferencyjnych, jak i innych. O ile twierdzenie to wydaje się truizmem, to warto zwrócić uwagę na inne, wynikające z zebranych danych, proporcje. W grupie uczniów technikum interferencyjność (obliczona poprzez podzielenie liczby błędów interferencyjnych przez liczbę wszystkich błędów) wynosi 39%, natomiast w grupie liceum interferencyjność jest znacznie wyższa – 46%. Jest to cenne z punktu widzenia akwizycji języka obcego spostrzeżenie. Oznacza, iż błędy intraferencyjne łatwiej poddają się procesom terapeutycznym i ich charakter wydaje się tymczasowy, możliwy do poprawy. Natomiast wpływ języka polskiego w procesie nauki języka angielskiego jest tak silny, że pozostaje nawet na wyższych poziomach rozwoju interjęzyka i może doprowadzić nawet zdolnych, zmotywowanych uczniów do zaprzestania procesu akwizycji poprzez permanentną stabilizację pewnych elementów interjęzyka. Wnioski z badań mogą mieć także charakter aplikacyjny, gdyż w pewnym zakresie odpowiadają na pytanie o to, dlaczego przygotowanie ucznia technikum do egzaminu maturalnego z języka angielskiego stawia inne wyzwania dydaktyczno-metodyczne niż w przypadku przygotowania ucznia liceum.

Podsumowanie

Uznanie języka ojczystego za czynnik nie tylko rzutujący na proces opanowywania języka obcego, lecz również integralnie z tym procesem związany, jednocześnie oznacza

zwrócenie uwagi na osobę ucznia z całym jego dotychczasowym doświadczeniem i wiedzą w zakresie mowy ojczystej. Koncentracja na skutkach interferencji interlingwalnej w prezentowanej pracy nie oznacza, iż związek pomiędzy językiem ojczystym i obcym ogranicza się do wpływów negatywnych. Wielu glottodydaktyków wykazuje, że język ojczysty w pewnych sytuacjach pedagogicznych może być użytecznym narzędziem akwizycji języków obcych. Natomiast eliminowanie użycia języka ojczystego i traktowanie języka nauczanego jako jedyne źródła komunikacji w klasie prowadzi nie tylko do obniżania kompetencji językowej uczniów w języku ojczystym, ale także do kryzysu nauczania filologicznego w tradycyjnej formie (Tabakowska 2007) oraz dezintegracji tożsamości kulturowej uczniów (Phillipson 1992). Świadome bilingwalne podejście do nauki języka obcego, umiejętne wykorzystanie transferu pozytywnego, relacji metajęzykowych i metapoznawczych mogą znacząco stymulować proces glottodydaktyczny. Być może liczne spostrzeżenia dotyczące błędów interferencyjnych i komentarze zawarte w tej pracy pomogą glottodydaktykom zrozumieć procesy powstawania nieprawidłowych realizacji w języku angielskim, zwrócą ich uwagę na sprawy dotychczas niezauważane oraz wpłyną na podejmowane decyzje pedagogiczne odnośnie do stosowanych metod pracy z uczniem oraz terapii błędów interferencyjnych.

Violetta Elżbieta Borecha